

Medrese ve İlahiyat Kavşagında
İSLÂMÎ İLİMLER
(Uluslararası Sempozyum)

المؤتمر الدولي للعلوم الإسلامية بين المدارس الإسلامية التقليدية
والكليات الحديثة المعاصرة

Islamic Sciences at the Crossroad of Madrasah and Theology
(International Symposium)

29 Haziran - 1 Temmuz 2012
29 June – 1 July 2012

1. Cilt

Editör
Yrd. Doç. Dr. İsmail NARİN

Bingöl Üniversitesi Yayınları
2013

Klasik Arapça Öğretim Metodunun Problemi

Abdualmuttalip ARPA¹

Giriş

Şer'î ilimlerin dili olması itibariyle temel felsefe ve mesaisini Arapça öğrenimine odaklayan medresenin bu amacına ne derece kavuştuğu önemli bir konudur. Eğitim programına bakıldığında programdaki derslerin çoğunluğu Arapça ilimlerine ayrılmış ve bu program ortalama 7-8 yıl gibi bir sürede tamamlanmaktadır.

Medrese eğitim anlayışında Arapça, sarf-nahiv ve belâğat ilimlerinin kurallarından oluşmaktadır. Bu üç ilmin içeriği ile dil bilme bir görülmüş, dolayısıyla kuralın konuşma ve ifadeye kıyaslanamayacak ölçüde değeri ve üstünlüğü olmuştur.

Talebeyi şer'î ilimleri okuma, anlama ve yorumlamada en üst düzeye çıkarmayı başka bir ifadeyle *fakih* hale getirmeyi amaç edinen medresenin yukarıda değindiğimiz sarf-nahiv ve belâğat eksenli kuralcı bir bakış açısıyla hedeflenen amaçları karşılayıp-karşılamadığı bir tartışma konusudur. Bu konudaki görüşlere bakıldığında menfi bakışların çoğunlukta olduğu, medresenin dili tüm yönleriyle ele almaktan ziyade, dar ve tek bir çizgiden dile yaklaştığı bunun da aşına olunan belli tarzdaki metinleri okuyup anlamakla sınırlı olduğudur. Medrese çevrelerinden Arap dili ve edebiyatına yönelik akademik düzeyde pek bir katkının olmaması bu düşünceyi haklı göstermektedir.

Bugüne kadar dil öğretiminde birçok yöntem oluşturulmuş ve uygulanmıştır. Buna rağmen dil öğretiminde karşılaşılan güçlükler geçmişte olduğu gibi günümüzde de güncelliğini korumakta, dil öğretimiyle ilgili çeşitli sorunlar varlığını her durumda sürdürmektedir.

Temel dil öğretimini klasik yöntem diye anılan dilbilgisi (gramer) üzerinden yürüten medreselerin yüzyıllarca aynı yöntem üzerinde ısrarla sürdürmesi şüphe-

1 Yrd. Doç. Dr., İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi / İSTANBUL [muttaliparpa@gmail.com].

siz bu yöntemin başarılı olduğu anlamına gelmemektedir. Nitekim bu eğitim kurumlarında söz konusu eğitim sürecinden geçmiş, icâzetini almış kişilerin dili tüm yönleriyle kullanamadıkları yaşadıkları deneyimlerle sabit bir durumdur.

Bir dil öğrendiğini iddia etmek; o dilin metinlerini okurken anlamak, konuşulanları anlamak, o dille meramını anlatmak ve düşüncelerini yazıya aktarabilmek demektir. Söz konusu bu unsurlar sağlıklı bir iletişim kurmanın olmazsa olmazlarıdır. Dil öğretimini on yıl gibi bir süreye yayan medrese, dile bir iletişim aracı olarak yaklaşmaktan ziyade dili sadece belirli dini metinleri anlamak üzere kullanmış ve tüm mesaisini bu minval üzere şekillendirmiştir. Dolayısıyla medresenin öğrettiği dilin tek boyutlu bir yapıda olduğu görülmektedir.

Şüphesiz böyle bir yapının ortaya çıkmasında söz konusu eğitim programının felsefesi ve bu felsefenin yerleşmesinde takip edilen metodun etkisi büyüktür. İşte bu çalışmada bu dil eğitim sisteminin dile bakış açısı ve işleyiş tarzı üzerinde durulacaktır.

Klasik Arapça Öğrenim Metodu

Osmanlı medreselerinde yüzyıllarca uygulanan ve günümüze kadar varlığını sürdüren bu yöntem kuralcı bir yöntemle dili öğretmeyi esas alan bir yaklaşımdır. Medrese eğitim programında Arapça ile kasdolunan, sarf (morfoloji), nahiv (sintaks), belâğat (retorik) ilimlerinin teferruatlı kurallarıyla öğretimi, medreselerde çeşitli ilim dallarında okutulan eserlerin okunup anlaşılmasını sağlayacak dil melekesini kazandırma öğretimi olmuştur.

“Sarf-Nahiv (Fiil çekimleri-Gramer)” ilmine dair *Emsile, Binâ, Maksûd, Avâmîl, İzzi, Merah, Muğni'l-Muhtâc, Kâfiye* vb. diye devam edip giden klasik Arapça eğitim metodu kendi içinde sistemli ancak çok sıkıntılı ve problemlili bir metottur. Buradaki problem sadece eğitim modelinin usulü ile sınırlı olmayıp işin özü ve esasında da problem vardır. Aslında yöntem ve muhtevadaki sorun da esastaki bu sorundan kaynaklanmaktadır. Tabi bu problem sadece yukarıda adı geçen kitaplarla sınırlı olmayıp, *Katru'n-Neda, en-Nahvu'l-Vâdih* ve hatta *İbn 'Akîl* gibi bu bâba dahil edilebilecek klasik metotla üretilmiş Arap dili öğrenimine dair eserleri de kapsar.

Kanaatimizce klasik Arapça öğrenim metodunun en temel sorunu, tarihsel süreçte yaşanan bir “eksen kayması”na dayanmaktadır. Bu adeta bir insanı ayakta tutan omurgadaki disk kaymasına benzer. Eğer disk kayarsa, bir daha beli doğrultmak zor olacaktır. Maalesef söz konusu eksen kayması neticesinde Arapça'nın omurgasında yaşanan disk kayması da, Arapça'nın belini iki büklüm etti. Durum gittikçe olumsuzluğa doğru bir yön aldı ve en sonunda 5 yıl, 7 yıl, 9 yıl ve hatta daha fazla klasik Arapça dil talimi verip de yine de Arapça'ya vakıf kılamayan bir garip

“model” çıktı.

Şüphesiz bu eksen kaymasının hangi tarihsel süreçte ve alanda ortaya çıktığı problemin mahiyetinin tespiti için çok önemlidir.

Arap dili tarihi incelendiğinde Arapça’da yaşanan eksen kaymasının, bir dilin olmazsa olmaz üç temel unsurunda yaşandığı görülmektedir: “lafız-mana-mak-sat”. Öncelikle bu eksen kayması lafız-mana ikilisinde ortaya çıktı. Zira bu ikilide eksen “mana” olmalıydı, ama Arapça dil öğreniminin tarihi sürecinde yaşanan kırılma sonucunda eksen maalesef “lafız” oldu. Böylece anlamı temsil eden belâgat ile lafzı temsil eden nahiv ilminin arasındaki köprü atılmış oldu.

Bir ibarenin (söz) doğru ve söyleyenin maksadına uygun biçimde anlaşılabilmesinde şüphesiz o ibare için seçilen lafızlarla onlara yüklenen anlamın paralelliğinin önemi büyüktür. Bunun için lafızla, kastedilen anlamı arasında bir uyum aranır. Bu açıdan lafzın manaya delaletinde konulduğu anlama mutabakatı büyük bir önem arz etmektedir.²

Konunun önemine binaen farklı ilmi disiplinlerde lafız-anlam ilişkisiyle ilgili değişik benzetmeler de yapılmıştır. Bu bağlamda bir açıdan mana için lafız insan için elbise gibi görülebilir, başka bir açıdan ise lafız ve mana insana benzetilerek, lafzın insan bedeni, mananın da ruhu gibi olduğu bile dile getirilmiştir. Bu değerlendirmeye göre, ruh ile beden birleşmesinden anlamlı bir varlık olan insan meydana geldiği gibi anlamlı bir ibarenin oluşabilmesi için lafız ve mana bütünlüğü gerekir. Bu durum lafız ve anlamın bir bütünün ayrılmaz iki parçası olduğu gerçeğine dayanır. Buna göre lafız ile mananın ilişkisi, beden ile ruhun ilişkisi gibidir. Bir ifadede mana doğru aktarılmakla birlikte bu manayı aktaran lafızlar doğru, düzgün seçilememiş ise, ibarenin eksikliği ve çelişkisi dikkat çeker. Edebi açıdan lafızla mananın birbirinden üstünlüğü söz konusu olamaz. Yani lafzın anlama, anlamın da lafza bir üstünlüğü yoktur. Her ikisinin de eşit olması, hem lafzın hem de mananın düzgün ve güzel olmasının gereğini ortaya koyar.³

Kur’an, mesajlarını aktarırken açık ve açıklayıcı anlamında “mübîn bir Arapça/عربي مبین” ile bunu gerçekleştirdiğini ifade ediyor. Hatta Arapça kelimesi ile beraber kullanılmadığı yerlerde de zımnen anlamda yerini almaktadır. Örneğin “Kitabun Mubîn/كتاب عربي مبین”, “Kitabun Arabiyyun Mubîn/كتاب عربي مبین” şeklinde anlaşılabil-

2 Ahmed el-Vedrinî, *Kadiyyetü'l-lafz ve'l-ma'nâ*, Beyrût 2004,1, 173; Nuri Kahveci, “Lafız Mana İlişkisi Bağlamında İşaretin Delâleti”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sayı: 14, 2009, s. 185-202.

3 Muhammed Alauddîn el-Hisnî, *Şerhi İfâdetil-envâr alâ metni Usûli'l-Menâr*, Mısır 1979, s. 101.

lir. Bilindiği gibi *Mubîn* kelimesi, “ebâne/أبان” fiilinden türetilmiş olup hem lâzım hem de müteaddî anlamını içinde barındıran bir fiildir. Bu şekilde *ebâne* fiili hem “özünde açık” (lazım), hem de “hakikati açıklayıcı” (müteaddi) manasına gelmektedir.

Yukarıda *ebâne* fiili üzerinden yaptığımız tahlil sonucunda Kur’an’ın özünde açık ve hakikati açıklayıcı bir kitap olduğu açıktır. Kur’ân bu vasfı, Arap dili üzerinden sergilemiş olduğu üslupla sağladığını ifade eder. Neticede, mübîn vasfının Arapça’yla sıkı bir ilişki içerisinde olduğu açıkça görülmektedir.

İşte Mübîn Arapça’nın içinde gerçekleşeceği alan el-Arabiyyetu’l-Fushâ/العربية الفصحى denilen Fasih Arapça’dır. Fasih demek ‘anlamın ortaya çıkması’ demektir. Belâgatın en önemli ve adeta ikizi durumundaki *fesâhat* (lafzın kusurlardan beri, açık ve seçik olması, anlam, ahenk ve sıralama yönünden akıcı olması) kavramı da bütün yoğunluğunu kusursuz mananın ortaya çıkmasına verir. Yani önceliği *lafza* değil, *anlama* verir. Yukarıda temas edildiği gibi lafız anlamın hizmetçisi ve kabıdır. Anlam da maksada hizmet etmelidir. Sağlıklı ve istenilen bir düşünceyi elde etmek için *lafız-anlam-maksat* üçlüsünün birbirlerini ahenk içerisinde tamamlayıcı bir şekilde işlemesi gerekir. Birisinde ihmal ya da yoğunluğu birisine verip amaca oradan ulaşmaya çalışmak yanlış veya yetersiz sonuçlara götürecektir. İşte bu gerçekten hareketle Arap diline dair ilk çalışmalarda bu üçlünün birlikte ele alındığı ve işlendiği görülmektedir. Mesela Arap dil kurallarını ilk sistemli bir şekilde ortaya çıkaran dil dahisi Sibeveyh (ö.180 h.)’in kaleme aldığı “*el-Kitâb*”ı, sarf-nahiv kitabı olmasının yanı sıra aynı zamanda bir belâgat ve fesâhat kitabıydı. Kadîm ulemâdan fakih ve muhaddis Ebû Amr el-Cürmî (ö. 225 h.)’nin Sibeveyh’in kitabı için “Otuz yıldır Sibeveyh’in kitabı üzerinden insanlara fikhî konularda fetvâ veriyorum” ifadesi Sibeveyh’in kitabının sadece lafızlara yönelik bir dil çalışması olmadığını açıkça ima etmektedir.⁴

Burada lafzı temsil eden sarf-nahivle manayı temsil eden fesâhat ve belâgatın söz konusu bu birlikteliklerinin ne zaman bozulduğu bir hayli önem arz etmektedir. Biraz önce Sibeveyh’in kitabının hangi konulara muhtevi olduğunu misal olarak vermiştik. Ancak bu gerçeği fark edemeyen bazı kişiler hala Sibeveyh’i nahivci, kitabını da nahiv kitabı olarak takdim ederler. Oysa Sibeveyh’in kitabının muhtevasına bakılırsa “lafızlar ve manaları”, “sözün güzeli ve çirkin” ve “meczaz” konularını derinlemesine ele aldığı açıkça görülmektedir.

Bilindiği üzere Sibeveyh Basra dil ekolüne mensup idi. Kaleme aldığı kitabı da

4 Sibeveyh, Amr b. Osman, *el-Kitâb*, thk. Abdusselam Muhammed Harun, Mektebetü’l-Hanci, Kahire 1988, s. 24.

Basralı hocası ilk Arap lügatı sahibi büyük dilci Halil b. Ahmed'in ders notlarından oluşmaktadır. İşte Sibeveyh gibi bu ekolden beslenen Ahfeş, Ebu Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ, Müberred, Sa'leb ve Zeccâc büyük dil âlimleri Arap diline dair çalışmalarında nahiv belagat/lafız mana birliğini hep korudular.

Basra ekolünün karşısında Kûfe ekolu vardı. Bu ekolün kurucusu el-Kisâî, ve onun talebesi el-Ferrâ, İbnu's-Sikkît, Ebu'l-Abbas Sa'leb de lafızla (sözcükle) mana'yı (anlamı), nahivle (gramerle) belâğati (söz sanatlarını) birbirinden ayırmadı.

Daha sonra bu iki ekolün müktesebatı üzerine kurulan Bağdat ekolü de aynı minvâl üzere hareket etmiş, el-Müberred, Sa'leb, ez-Zeccâc, Ebu Ali el-Fârisî, er-Rummânî ve İbnu's-Serrâc gibi âlimleri barındırarak⁵ dil ve edebiyat çalışmalarının önemli bir merkezi haline gelmiştir.

Bu anlayış üzere devam eden dile dair çalışmaların tümünün temelinde şu anlayış yatıyordu: Nahiv ile Belâğatin birlikteliği. Nitekim *Delailu'l-İ'câz* ve *Esraru'l-Belâğâ* adında iki büyük ve kalıcı eseri dil ve ilim tarihine kazandıran el-Cürcânî, bu ölümsüz eserleri bu çizginin bir mümessili olarak verdi. Söz konusu eserlerde Cürcanî'nin temel amacı, Nahivle belagati etle tırnak gibi kaynatmak idi. Yine bu çizgiden hareket eden büyük müfessir ez-Zemahşeri de *el-Keşşâf*'ı Abdülkahir Cürcanî'nin belâğata ilişkin görüşleri çerçevesinde oluşturarak ilim dünyasına kazandırdı. Zemahşeri'nin *el-Keşşâf*'ın tefsir alanındaki yeri ve kendinden sonraki tefsirler üzerindeki etkisi herkesçe malumdur. Sadece Beyzâvî ve Ebu's-Suud tefsirlerini burada hatırlatmak yeterli olacaktır.

el-Cürcânî'nin belâğata damga vurmasında lafızı temsil eden nahiv ilmine karşı olan sadelikçi bakış açısının etkili olduğu görülmektedir. Ona göre Arap dilinde kelâm sadece şu üç şey üzerine mebnî olur: Failiyye - Mef'uliyye - İdafiyye. Dolayısıyla fail *merfu*, mef'ul *mansûb*, muzâfun ileyh de *mecrûr*'dur. Geri kalanlar bu üçüne hamledilir, asıl değildir. Merfû'da da asolan isim cümlesidir, gerisi fer'dir."

Ayrıca Cürcânî'ye göre kelimeler tek başlarına bir anlam ve güzellik ifade etmezler. Ancak ahenkli ve uyumlu bir şekilde başka kelimelerle bir araya gelip anlamlı bir ifade oluşturduklarında anlamlı ve güzellik vasfını kazanırlar. Görüldüğü Cürcânî tek tek kelimelerle uğraşmaktan ziyade kelimelerin bir araya gelerek oluşturacakları edebî güzellikleri arar. Tüm bu açıklamalardan onun lafızdan ziyade mana üzerinde durduğu açıkça görülmektedir.⁶

5 Mahmud Hüsnü Mahmud, *el-Medresetu'l-Bağdadiyye fî târihi'n-nahvi'l-Arabi*, Beyrut 1986, s. 207 vd.

6 Ahmed Matlub, *Abdulkahir el-Cürcânî belâğatuhu ve nakduhu*, Vekâletu'l-Matbuat, Küveyt, 1972, s. 55.

Cürcânî ile birlikte kullanım alanı ve sınırları belirlenen nahiv-belâgat ilimleri bir başka dil ve belâgat âlimi olan Sekkâkî ile sağlam bir zemin üzerinde oturtuldu. Sekkâkî kendi dönemine kadar dağınık ve birbirinden kopuk olan bu alandaki bilgileri bir araya getirerek bir sistem haline getirmeye çalıştı. Bu sistemde bilgilere birtakım tanım ve kurallar koymaya çalıştı. Sekkâkî'nin bu müdahalesi ifadenin genişliğine ve özgürlüğüne getirilen ilk engel sayılabilir.

İşte Sekkâkî dönemiyle zirveye çıkan nahiv-belâgat birliği süreci aynı zamanda bir kopukluk sürecine de girmiş oldu. Artık tanımlamalar ve kuralcılık serbest düşünmeyi frenliyor ve üretimi de durdurmuş oluyordu. Bu çerçevede Nahiv ile Belâgat'ın birbirinden kopuş tarihinde dikkatimizi ilk çeken isim *et-Telhîs* ve onun şerhi mesabesindeki *el-Îdâh* adlı eseri Osmanlı Medreseleri'nin olmazsa olmazı olan Hatib el-Kazvini (ö. 739/1338)'yi görüyoruz. Kazvînî, Me'ânî (anlam) ilmi için alternatif bir tanım getirerek belâgatı "kodifiye" ederek bir kurallar manzumesine dönüştürdü. Sonuçta etle tırnağın, teoriyle pratiğin arası ayrılmış oldu. Zaman içerisinde bu kopukluk daha da derinleşti. Üretimin yerini tamamen şerh ve hâşiyecilik aldı. Bütün bunların doğal bir sonucu olarak da pratikten kopuk ve teoriye odaklanmış bir dil bilgisi öğretimi ortaya çıktı. Bunun en tehlikeli sonucu dilin canlı bir organizma olduğunu unutup ona sanki ölüymüş/ nesneymiş muamelesi yapmak oldu. İşte temel eğitim felsefesini bu anlayış üzerinde bina eden medreseler, talebenin Arapça'yı "edinmesini" temin etmek yerine "öğrenmesini" öncelidiler. Lafız o kadar büyüdü ki, mana lafzın büyüyen cüssesi altında soluk alamaz oldu. Bir Arap vatandaşın bile ömür boyu kullanmadığı "سرسن عقا / ik'ansese, رَعشقا / ikş'a'arra, زولجا / iclevveze" gibi fiil kalıpları yıllarca talebeyle çektirildi duruldu.

Netice itibariyle tüm bu yaşananların sonucunda şöyle bir tablo ortaya çıktı:

1. Lafız ve mana et ile tırnak, et ile tırnak birbirinden ayrılmış oldu. Maksat ise "gramer" değil "anlamak" idi. İkili birbirinden ayrılınca, elde manasız bir gramer yığını kaldı. Yıllarca gayret eden veren talebe, "alet ilmi" (araç) olan dili elde edip bir türlü "maksat ilme" (amaca) gelememi. Dilin gramerini bir Arap'tan çok daha iyi biliyor, ama kurallarını bildiği dili bir türlü öğrenemiyordu. Bu, insanı tarif etmek için önce etini ve kemiğini ayırıp, tarife ondan sonra başlamaya benziyordu.

2. Bu eksen kayması sürecinde *gramer kuralları* bir kartopu gibi büyüdü, *mana* ise kar tanesi gibi küçüldü. Denge mana aleyhine bozuldu. İlim öğrenme maksadı dil öğrenmeye, dil öğrenme de gramer öğrenmeye indirgendi. Oysaki ilim bile kendi başına bir maksat değil, haşyete ulaşmanın bir aracıydı.

3. Dil öğreniminin en iyi metodu bir çocuğun ana dilini edinişine en yakın yöntemle bir dili "edinmek" idi. Fakat dil gramer kuralları yığını olarak kodlanınca, bu

kodları öğrenip çözmek bir ömre mal olacak bir uğraş haline geldi. Klasik sarf-nahiv yöntemiyle dil öğrenecek sabra sahip olmayan günümüz nesli bu arada bir başka yanlışa yöneldi: O da batılıların fast-food kültürüne dayalı dil öğrenim yöntemlerine... O yöntemin taklidiyle yazılan dil öğrenim setleri hemen piyasayı kapladı. Oysa kendi kadim yöntemimizi tekrar gözden geçirip ıslah etmeye çalışmak daha doğru bir yaklaşım olurdu. Tüm bunların yanında bir de ticaret maksadıyla çıkarılan görsel setler eklenince, Arapça öğretmekle Mahmutpaşa'ya "turist rehberi" yetiştirmek aynı şey zannedilmiş oldu.

Kaynakça

- el-Hisnî, Muhammed Alauddîn, *Şerhu İfâdetil-envâr alâ metni Usûli'l-Menâr*, Mısır 1979.
- Kahveci, Nuri, "Lafız Mana İlişkisi Bağlamında İşaretin Delâleti", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, s. 14, 2009.
- Mahmud Hüsnü Mahmud, *el-Medresetu'l-Bağdadiyye fî târihi'n-nahvi'l-Arabî*, Beyrut 1986.
- Matlub, Ahmed, *Abdulkahir el-Cürcânî belâgatuhu ve nakduhu*, Vekâletu'l-Matbuat, Küveyt 1972.
- Sîbeveyh, Amr b. Osman, *el-Kitâb*, thk. Abdusselam Muhammed Harun, Mektebetü'l-Hanci, Kahire 1988.
- el-Vedrinî, Ahmed, *Kadiyyetü'l-lafz ve'l-ma'nâ*, Beyrût 2004.